

ЧАСТИНА 3

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Григорій Ситник,

доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри глобальної та національної безпеки, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

РОЗДІЛ 3.1. СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Анотація. *Неоднозначність наслідків процесів глобалізації та пов'язані з ними зміни підвищують інтенсивність їх негативного впливу на безпеку соціальних систем, що зумовило предмет дослідження – концептуальні засади безпеки цих систем та його методологічну основу: використання міждисциплінарного та системного підходів, а також бібліографічного, контент-аналізу, структурно-функціонального, системного, абстрактно-логічного методів. Мета дослідження – осмислення сучасних поглядів на концептуальні засади безпеки соціальних систем. Наукова новизна отриманих результатів полягає у виконанні системного аналізу концептуальних засад безпеки соціальних систем та обґрунтуванні базових підходів до формування механізмів забезпечення їх безпеки. Доведено, що небезпекою для соціальної системи є заперечення природної визначеності її буття, що зумовлює необхідність розгляду концептів «небезпека» та «безпека» як наукових категорій, які відображають універсальні властивості та закономірності розвитку цих систем. Установлено, що з'ясування сутності природи безпеки соціальних систем та механізмів її забезпечення має здійснюватися в контексті єдності онтологічного, гносеологічного, політологічного, правового, ціннісного та етичного аспектів їх життєдіяльності, що суттєво ускладнює дослідження проблем безпеки систем та пошук рішень щодо її забезпечення. Показано, що зміст і форма явищ, які позначають концептом «безпека», акумулюють наслідки діяльності соціальних систем, а причини та динамі-*

ка цього явища можуть бути розкриті категоріями: якість, кількість та структура. Встановлено, що результати аналізу зовнішніх умов буття системи, чинників, які визначають взаємовідносини її елементів та оцінки чуттєво-емоційного сприйняття людиною небезпек є характеристиками буття системи, тому важливим є соціальний контекст виміру безпеки, як можливість реакції системи на чинники, які здатні породжувати дисбаланс у взаємодії її елементів. Показано, що бажаний рівень безпеки системи визначає мету її функціонування та розвитку, а досягнутий рівень залежить від її спроможності реагувати на небезпеки, зокрема накопиченим цінностям. Обґрунтовано базові підходи для розкриття сутності природи безпеки: концептуальний, аксіологічний і політико-управлінський та їх методологічну основу, відповідно: онтологічні та гносеологічні аспекти природи безпеки; здобутки науки про цінності; поточні уявлення про зміст та взаємозв'язок соціальних конструктів: національні інтереси, лібералізм, демократія тощо. Доведено, що формування механізму забезпечення безпеки соціальної системи зумовлює необхідність комплексного застосування цих підходів та що його метою є генерування змін і регулювання процесів у різних сферах життєдіяльності системи з урахуванням мотиваційних, нормативно-ціннісних та інших чинників, які зумовлюють взаємодію її елементів.

Нryhorii Sytnyk

Doctor of Sciences of Public Administration, Full Professor, Head of Global and National Security Department Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

MODERN VIEWS ON THE CONCEPTUAL BASIS OF SOCIAL SYSTEMS SECURITY RESEARCH

Abstract. *The ambiguity of the consequences of the globalization processes and the changes associated with them increase the intensity of their negative impact on the social systems security, which determined the subject of the study – the conceptual foundations of the security of these systems and its methodological basis: the use of interdisciplinary and systemic approaches, as well as bibliographic, content analysis, structural-functional, systemic,*

Вступ. У процесі дослідження аспектів життєдіяльності соціальних систем науковці використовують різні підходи щодо розкриття сутності соціального явища, яке позначають поняттям «безпека», тому має місце різноманіття трактувань його змісту. Проте це різноманіття не тотожне повному та якісному розкриттю сутності цього явища, що гальмує розв'язання проблеми розробки концептуальних засад дослідження безпеки соціальних систем (національних та міжнародних) та механізмів її забезпечення. У науці чимало прикладів, коли множинність понять не обов'язково зумовлює якісний перехід від суб'єктивних уявлень до розуміння об'єктивної суті того чи іншого об'єкта (процесу) реального світу. Водночас складність, суперечливість та неоднозначність наслідків сучасних процесів глобалізації та пов'язані з ними кардинальні політичні, соціальні, економічні та культурно-цивілізаційні зміни в багатьох країнах і регіонах підвищують інтенсивність їх негативного впливу на безпеку соціальних систем. Через це відбуваються суттєві зміни й у поглядах на зміст глобальної та національної безпеки, політику та механізми їх забезпечення. Зокрема, у контексті забезпечення національної безпеки ці зміни відображають комплексні зусилля, спрямовані на вирішення триєдиного науково-практичного завдання щодо визначення та реалізації національних інтересів та проявляються передусім у подальшому філософсько-світоглядному осмисленні сутності соціальних явищ, які позначають поняттями «безпека», «національна безпека», «політична безпека», «глобальна безпека» тощо, концептуальних розробках підходів до її забезпечення, а також розробках засад формування та реалізації політики та механізмів щодо забезпечення безпеки соціальних систем. Очевидно, що вирішення цих завдань зумовлює актуальність подальшого осмислення сучасних поглядів на концептуальні засади дослідження безпеки соціальних систем. У цьому випадку йдеться передусім про такі наукові завдання, як: розкриття взаємозумовленості соціальних явищ, які позначають концептами «безпека» й «небезпека» в процесі дослідження соціальних систем; виявлення основних чинників впливу на безпеку соціальних систем у контексті сучасних уявлень про її зміст; аналіз змісту концепту «безпека»

як характеристики буття соціальної системи; обґрунтування підходів до розкриття змісту концепту «безпека» та формування механізмів забезпечення безпеки соціальних систем.

Складність взаємодії та і специфіка дослідження чинників, які мають враховуватися при визначенні концептуальних заasad безпеки соціальних систем та механізмів її забезпечення, зумовили використання для вирішення поставлених завдань міждисциплінарного та системного підходів, а також низки загальнонаукових і спеціальних методів, які використовуються в соціології, політології, теорії публічного управління та адміністрування, а також у галузі знань: «воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону». Кожен із них у процесі аналітичного аналізу наукових праць дав змогу висвітлити ту чи іншу проблему в певному ракурсі. Водночас за основу було взято діалектичний метод пізнання, а саме дослідження проводилось індуктивно (шляхом збору та аналізу якісних даних) та дедуктивно (через узагальнення теоретичних питань на основі системного підходу). Це зумовило відповідні етапи дослідження, структуру та логіку подання матеріалу, а також вибір методів і прийомів для отримання нових наукових результатів. Так, на першому етапі дослідження використовувався бібліографічний метод та контент-аналіз. Вони дали можливість виявити низку першоджерел, у яких аналізуються чинники, які зумовлюють ті чи інші аспекти дослідження безпеки соціальних систем у контексті їх буття. На другому етапі використовувалися структурно-функціональний та системний методи для розкриття взаємозумовленості соціальних явищ, які позначають концептами «безпека» й «небезпека», виявлення основних чинників впливу на безпеку соціальних систем у контексті сучасних уявлень про її зміст та аналіз змісту концепту «безпека», як характеристики буття соціальної системи. Ці ж методи використовувалися в процесі обґрунтування підходів до розкриття змісту концепту «безпека» та формування механізмів забезпечення безпеки соціальних систем. На третьому етапі використовувався абстрактно-логічний метод для узагальнення опрацьованих матеріалів із метою формулювання висновків і рекомендацій за підсумками дослідження.

3.1.1. Взаємозумовленість соціальних явищ, які позначають концептами «безпека» й «небезпека» в процесі дослідження соціальних систем

Об'єктивно-суб'єктивний характер природи феномену «небезпека». Загальновідомо, що якість результатів системного аналізу якісно-кількісних характеристик сутності того чи іншого соціального явища (процесу, об'єкта тощо), визначається адекватністю змісту понять, якими позначають це явище соціальної реальності. Виконаний нами аналіз результатів досліджень соціального явища, яке позначають поняттям «безпека» дає змогу виокремити три основні підходи, що використовують фахівці при розкритті сутності його природи та ідентифікації (виявленні й установлення кількісних, просторових та інших характеристик, необхідних і достатніх для розробки механізмів забезпечення безпеки соціальних систем): концептуальний, аксіологічний (ціннісний) та політико-управлінський (практико-орієнтований), які більш змістовно розглядаються нижче в підрозд. 4. Принциповою особливістю цих підходів є необхідність урахування взаємозумовленості природи соціальних явищ, які позначають поняттями «безпека» й «небезпека» при дослідженні соціальних систем. Це зумовлено тим, що в процесі еволюції живої природи сформувався інстинкт самозбереження живих істот. Тому базова передумова існування будь-якої живої істоти залежить від того, як вона може виявляти та оцінювати чинники (у тому числі й ті, які зумовлюють розвиток зовнішнього середовища), що загрожують природній визначеності її буття (передусім фізичному існуванню).

Таким чином, для живого організму визначальними є чинники, які заперечують його існування як об'єкта реального світу. Це зумовлює необхідність його адекватного реагування на зазначені чинники для забезпечення самозбереження та за необхідності спонукає до активних захисних дій. Тому дія (явище, процес тощо), що заперечує існування живого організму набуває в суб'єктному визначенні специфічної форми – «небезпеки». Іншими словами, коли йдеться про сприйняття суб'єктом небезпеки, мається на увазі форма ототожнення та оформлення такої дії, яка є усвідомленим суб'єктом запереченням його існування. Тобто «небезпека» пов'язується не з будь-яким запереченням, а лише з тим, що спрямоване на заперечення існування об'єкта.

Будучи суб'єктною формою, небезпека за змістом може мати як суб'єктивний, так і об'єктивний характер, оскільки оформлення можуть отримати й об'єктивні відносини, і суб'єктивні уявлення про них. З огляду на це небезпека за змістом завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер. Співвідношення суб'єктивності й об'єктивності може бути досить різним, оскільки одна й та сама дія (явище, процес тощо) може отримати з боку суб'єкта різну оцінку. Важливим є й те, що наявність небезпеки завжди пов'язана з деякою можливістю, а саме з очікуваними негативними наслідками для суб'єкта щодо його існування як системи. Зокрема, може бути зруйнована його структура, яка характеризує його якісно-кількісні характеристики та спроможність виконувати важливі для суб'єкта функції. Тому виявлення суб'єктом можливості негативних для свого існування наслідків призводить до формування в нього й відповідного ставлення до того чи іншого предмета (дії, явища тощо) як небезпеки. При цьому небезпечним може бути не тільки якась зовнішня дія, що заперечує існування суб'єкта, а й відсутність дії або умов, важливих для його існування. Наприклад, для живого організму це може бути відсутність їжі або сприятливого температурного режиму. Принципово важливим є й те, що небезпека для суб'єкта не тотожна виключно негативній оцінці тієї чи іншої дії (процесу, явища тощо). Вона має також і позитивне для збереження життя суб'єкта значення. У разі належної оцінки чинників, які зумовлюють негативні для його існування наслідки, це дає суб'єкту можливості сформулювати й адекватне ставлення (дію) щодо того чи іншого чинника. Крім того, людина, на відміну від інших живих організмів, має можливість не тільки оцінювати ті чи інші фактори як небезпеки, а і сприймати їх опосередковано, тобто переносити свою оцінку на інші об'єкти. Наприклад, вона може визначати небезпеку стосовно інших людей, державних інститутів, суспільства загалом. Але і в цьому разі оцінювання небезпеки залишається визначенням (інтерпретацією) саме людини. Тому один і той самий чинник зазвичай оцінюється людиною залежно від її ціннісних орієнтацій, політичних чи професійних уподобань тощо як небезпечний чи як безпечний. Наприклад, в умовах збройного конфлікту фактори, які оцінюються в контексті завдання шкоди супротивнику, інтерпретуються його учасниками по-різному.

За об'єктивним змістом небезпекою для будь-якого предмета є заперечення природної визначеності його буття, а можливість заперечення міститься в ньому самому, тобто, якщо є предмет, то є й можливість заперечення його існування. Наприклад, для людини, яка втратила ноги, відсутня небезпека їх втрати, але існує небезпека її смерті. Тобто факт існування предмета криє в собі можливість заперечення його кількісно-якісних характеристик, які визначають його структурно-функціональну сутність як предмета. Інакше кажучи, принципово важливим є те, що за своїм об'єктивним змістом можливість небезпеки завжди існує не ззовні, а всередині предмета, якому небезпека загрожує як заперечення важливих для нього кількісно-якісних характеристик, що визначають його природну цілісність та специфічну індивідуальність. Водночас механізмами реалізації небезпеки можуть бути як зовнішні, так і внутрішні чинники.

Таким чином, щодо сутності об'єктивно-суб'єктивного характеру природи соціального явища, яке позначають поняттями «небезпека», можна зробити такі висновки.

Небезпека є суб'єктною формою оцінки того чи іншого фактора, який оцінюється суб'єктом як заперечення природної визначеності його буття. Тому за об'єктивним змістом небезпекою є заперечення буття суб'єкта. Така оцінка фактора покликана спонукати суб'єкта до дій щодо реагування на нього, а в основі дій завжди інстинкт суб'єкта щодо самозбереження. Тобто в широкому розумінні можна розглядати об'єктивний характер небезпеки, яка водночас існує у формі суб'єктного визначення. Через це необхідно розрізняти об'єктивні передумови небезпеки як заперечення природної визначеності буття суб'єкта й суб'єктну форму її відображення, які не тотожні.

Одну й ту саму дію (явище, процес тощо) людина може оцінювати по-різному в контексті її інтерпретації як небезпеки, у тому числі і її причини, наслідки, масштаби тощо. Наприклад, передумовою формування соціального явища, яке позначають концептом «ворог», може бути негативне ставлення до людини, яке об'єктивно існує, але лише після перенесення суб'єктивних визначень на певне явище воно набуває для суб'єкта значення «ворог». Ототожнення об'єктивного змісту небезпеки із суб'єктною формою її сприйняття призводить до перенесення суб'єктивного змісту на об'єкт небезпеки. Проте це не змінює

її об'єктивного змісту. Наприклад, коли ми стверджуємо, що колір предмета жовтий, це ще не означає, що цей колір справді є об'єктивною властивістю предмета, оскільки він не залежить від нашого сприйняття. Тому перенесення суб'єктивної форми сприйняття небезпеки на її об'єкт може не відповідати його сутності в контексті оцінювання об'єкта як небезпеки. При цьому оцінка небезпеки залежить від цінності для суб'єкта оцінювання того, що заперечується, тобто ця оцінка в різних світоглядно-ціннісних системах може бути різною.

Таким чином, оцінювання небезпеки завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер, адже одна й та сама дія може отримати з боку соціальної системи різну оцінку в контексті можливих негативних наслідків для її буття, тобто одне й те ж соціальне явище може оцінюватися нею як небезпечне або як безпечне. Можливість заперечення існування системи зумовлена єдністю сталості і змінності, спрямованістю й формами її розвитку, а соціальне явище, яке вона ідентифікує як небезпеку, є формою його оцінки як заперечення буття системи. Проте варто розрізняти об'єктивні фактори існування явища та суб'єктну форму його відображення. Ототожнення об'єктивного змісту соціального явища, як небезпеки для системи із суб'єктною формою його сприйняття, призводить до перенесення суб'єктивного змісту на це явище, яке може й не відповідати його сутності. Зміст і форми прояву небезпек для соціальної системи можуть бути різними. Зокрема, можна говорити про небезпеки для системи в економічній чи політичній сферах, а щодо суб'єктів небезпеки та механізмів її реалізації – про зовнішні небезпеки, як можливості негативної дії соціальних явищ, що перебувають поза межами системи та внутрішні – як можливість елементів системи, за певних умов завдати їй шкоди. Оскільки свідомість людини дає їй змогу відображати та оцінювати заперечливий вплив небезпеки щодо її буття, соціальної групи тощо й на цій основі визначати своє ставлення до небезпеки, то соціальне явище, яке позначають поняттям «небезпека» є соціокультурним феноменом. Він є невід'ємною властивістю буття й розвитку соціальних систем, оскільки таке явище: може бути пізнане на основі досвіду; має латентний характер; свідчить про сутнісні характеристики соціальних об'єктів; стосується відносин та подій між індивідами в суспільстві. Тому в науковому сенсі доцільно говорити не про поняття, а про концепт «небезпека».

З огляду на викладене, небезпека може розглядатися як можливість впливу того чи іншого фактора на об'єкт і завдання йому такої шкоди, величина якої може бути «смертельно небезпечною», тобто призвести до загибелі об'єкта. Оскільки небезпеки завжди існують стосовно будь-якого об'єкта (людини, соціальної групи, суспільства, держави, світової спільноти загалом), необхідно обирати адекватні управлінські рішення з метою зниження негативного впливу небезпек на їхню життєдіяльність. Очевидно, що планування та здійснення об'єктом дій, адекватних небезпеці, можливе за умови, коли в нього уявлення про небезпеку будуть відповідати її характеру, масштабу, ступеню тощо. З огляду на те, що природа, масштаб, динаміка розвитку тощо цих небезпек може бути різною, доцільною є їх класифікація за тими чи іншими критеріями та врахування характеру прояву небезпеки. Це дає змогу відповісти на запитання: чи є небезпека потенційною чи реальною, а також про ступінь можливої руйнівної дії суб'єкта небезпеки. Оскільки можливість і здатність завдання шкоди об'єкту суб'єктом, що є джерелом небезпеки, можуть бути різними, доцільно розрізняти рівні можливої шкоди, наприклад: незначна небезпека, коли існує здатність суб'єкта небезпеки завдати незначної шкоди об'єкту; середня небезпека – коли із-за завданої шкоди стає неможливим нормальне функціонування об'єкту, тобто коли виникають суттєві труднощі у виконанні важливих для нього функцій; висока небезпека – коли завдана шкода може призвести до загибелі об'єкта.

Не менш важливим є й оцінювання рівня готовності суб'єкта небезпеки до завдання шкоди об'єкту. Наприклад, можна виокремити готові, достатньо готові чи максимально готові суб'єкти до руйнівної дії. При цьому найбільша небезпека притаманна суб'єктам, результати діяльності яких зумовлені ризикованою, а отже, і важко передбачуваною їх поведінкою. Невизначеність поведінки суб'єкта небезпеки породжує вірогідність того, що та чи інша дія (чи бездіяльність) суб'єкта може мати непередбачений ефект для об'єкта небезпеки. У цьому випадку небезпека для соціальних об'єктів може серед іншого характеризуватися так званим «фактором невизначеності». Ідеться про явища, зумовлені діями суб'єкта небезпеки, непередбачуваність яких у просторовому, часовому та фізичному вимірі практично виключає можливість формування об'єктом небез-

пеки (індивідом, соціальною групою, органами державної влади тощо) однозначного прогнозу щодо її розвитку. Ця обставина може істотно змінити уявлення, розрахунки та очікування з боку об'єкта небезпеки щодо здатності суб'єкта небезпеки заперечувати природну визначеність буття об'єкта.

Взаємозумовленість природи та змісту концептів «небезпека» та «безпека». Світоглядно-філософський контекст дослідження природи феномену безпека зумовлює її розгляд у контексті форми визначення суб'єктом заперечення природної визначеності його буття. Свідомість людини дає їй змогу не тільки відображати та оцінювати заперечливий вплив того чи іншого фактора на її існування, а і свідомо визначати своє ставлення до цього заперечення. Визначення людиною свого ставлення до небезпеки водночас зумовлює й оцінку нею безпеки свого існування, а сутність соціальних явищ, які позначають концептами «небезпека» та «безпека» відображає універсальні властивості та загальні закономірності розвитку матеріальних, природних і духовних складових соціальних систем. Тому важливим є й з'ясування взаємозумовленості природи та змісту концептів «небезпека» та «безпека». Незважаючи на те, що дослідженню соціальних явищ, які є причинами небезпек соціальним системам, а також теоретичних основ формування механізмів забезпечення їх безпеки, науковці традиційно приділяють значну увагу, це не є переконливим доказом розкриття сутності взаємозумовленості природи та змісту вказаних концептів. Це породжує значні труднощі при операціоналізації інших базових понять у безпековій сфері та в теорії публічного управління, зокрема, таких як «безпека людини», «національна безпека», «глобальна безпека», що й зумовлює актуальність подальших досліджень взаємозумовленості природи та змісту концептів «небезпека» та «безпека». Ще в античні часи філософи, звернули увагу на те, що забезпечення безпеки громадян є одним із засобів досягнення загального благополуччя та ефективного державного управління [28]. У період формування абсолютних монархій у Європі активізувався науковий та публічний дискурс щодо пошуку шляхів забезпечення безпеки людини (індивіда), суспільства, державних інститутів, зокрема, з боку, Т. Гоббса, Дж. Локка, Гегеля, Ж.-Ж Руссо [5; 16; 27; 30]. Прискорення процесів глобалізації спонукали дослідників, зокрема Ж. Бодрійяра, З. Баумана, Л. Донкіса, М. Фуко до подальшого розкриття сутнос-

ті проблеми забезпечення безпеки людини (індивіда) та суспільства в сучасному світі [1; 26; 29; 34]. Проте й до цього часу поняття «небезпека» та «безпека» не розглядаються як наукові категорії [18]. Це не дає змогу розглядати ці поняття як когнітивні одиниці, що забезпечують перенесення знань у міждисциплінарних дослідженнях, якими є дослідження проблем забезпечення безпеки, або здійснити перехід від теорії національної безпеки до теорії публічного управління, наприклад при операціоналізації поняття «національна безпека» [19]. Дійсно, якщо небезпека опосередковується із запереченням буття суб'єкта, то безпека його існування опосередковується й визначається ним за ставленням до небезпеки. При цьому можуть виникати тривіальні ситуації: відсутність небезпеки для суб'єкта, як наслідок його захищеності від неї; наявність небезпеки та захищеності суб'єкта; відсутність небезпеки та захищеності суб'єкта. Тому безпека суб'єкта не тотожна відсутності небезпеки для нього. Водночас вона не існує без соціального явища, яке суб'єкт ідентифікує як небезпеку. Іншими словами, як і небезпека, безпека будь-якого об'єкта для людської спільноти завжди є суб'єктивним визначенням. Тому завжди існує ризик неадекватної оцінки безпеки об'єкта, коли суб'єкт її оцінювання починає діяти виходячи з власних уявлень про небезпеку, а не реальної небезпеки, а відтак є необхідність розв'язання проблеми визначення межі між наявною й суб'єктивно визначеною як небезпекою, так і безпекою.

Очевидно, що в будь-якому разі безпечними впливами на об'єкт можуть вважатися ті, що не призводять до істотної зміни його буття, зміни структури тощо. Це означає, що безпеку можна розглядати як специфічну субстанцію, яка відображає поточний характер життєдіяльності соціальних систем, а відтак і як комплексний критерій оцінки її якості, який характеризує динаміку розвитку системи. Саме тому концепт «безпека» має розглядатися як наукова категорія, яка відображає універсальні властивості та загальні закономірності розвитку соціальної системи. З одного боку, категорії є найзагальніші поняття, які не піддаються визначенню в рамках однієї теорії та є елементами категоріальних схем процедур мислення, а з іншого – вони, як філософські поняття, використовуються в процесі систематизації знання, як когнітивні одиниці, що забезпечують процеси перенесення знань у міждисциплінарних дослідженнях,

фіксують етапи пізнавального процесу й дають змогу здійснити перехід від однієї до іншої галузі знань [17].

Таким чином, зміст і форма соціального явища, яке визначають концептом «безпека», пов'язується з наявністю умов буття соціальних систем, тому воно є фундаментальною та системною характеристикою їх розвитку. Оскільки потреба в безпеці, виникла разом із появою людини на землі, то сутність цього явища акумулює в собі наслідки багатогранної діяльності цих систем: історичний досвід, культурні особливості, накопичені матеріальні цінності тощо. Водночас ілюзорна доступність трактування на інтуїтивно-побутовому рівні концепту «безпека», об'єктивно зумовлює широке його використання політиками, управлінцями та експертами. Проте наукові дискусії, зокрема, щодо вибору раціональної основи для структуризації та оцінювання безпеки (від людини до земної цивілізації) та вибору допустимих засобів і способів її забезпечення, свідчать, що в науковому сенсі концепт «безпека» достатньою мірою не розкритий. Наприклад, незважаючи на те, що за будь-яких умов безпеку не можна розглядати як стан, коли немає небезпеки, деякі тлумачні словники трактують поняття безпека як стан, коли немає небезпеки, або як стан, за якого ніщо декому або дечому не загрожує [24].

Отже, феномен безпеки існує лише в живій природі, оскільки безпека може сприйматися й оцінюватися лише суб'єктом, який рефлексує. Тобто в рефлексивному визначенні безпека об'єкта опосередковується запереченням небезпеки. Відтак відбувається заперечення заперечення, оскільки небезпека є запереченням природної визначеності буття того чи іншого об'єкта. Водночас можна дійти висновку про небезпеку чи безпеку для об'єкта, які опосередковані не тільки запереченням чи не запереченням його існування. Як зазначалось вище, щодо безпеки об'єкта можливі різні ситуації, наприклад відсутність небезпеки для об'єкта, що є наслідком його захищеності від суб'єкта небезпеки або відсутність небезпеки, коли вона насправді відсутня як така, але об'єкт при цьому не захищений. Очевидно, що заходи, необхідні для забезпечення захищеності об'єкта, як правило, потребують використання значних ресурсів. Тому за відсутності небезпеки для об'єкта використання зазначених ресурсів є недоцільним. Але не варто допускати й ситуації, коли ймовірність небезпеки є, а заходів із захисту об'єкта не вжито. Отже, доходимо принципово

важливого висновку, що з практичної точки зору реальна безпека того чи іншого об'єкта не тотожна відсутності небезпеки для нього. Проте, оскільки безпека є формою рефлексії визначення умов існування об'єкта через опосередкування небезпекою, вона не існує й без феномену небезпеки. Це означає, що коли об'єкт не сприймає те чи інше соціальне явище як небезпеку своєму існуванню, то не може йтися про безпеку цього об'єкта. Наприклад, якщо життєдіяльності об'єкта (індивіду, суспільної групи, державі тощо) не загрожує небезпека, то він не може ідентифікувати (визначити) свій стан як безпечний, тобто доки не опосередкує його з тією чи іншою небезпекою. Доки такого опосередкування з боку об'єкта немає, він перебуватиме в стані невідомості щодо реальної небезпеки природній визначеності його буття, а отже, не зможе адекватно оцінити і ступінь своєї безпеки.

Принципово важливим є й те, що, оскільки безпека ґрунтується на визнанні відсутності не безпеки взагалі, а певної небезпеки, вона за своїм змістом та спрямованістю завжди конкретна та предметна. Зокрема, щойно людина отримує уявлення про ту чи іншу небезпеку, у неї з'являється можливість отримати й адекватне уявлення про свою безпеку. Але, навіть наповнюючись об'єктивним змістом, безпека того чи іншого об'єкта для людської спільноти завжди залишається суб'єктивним визначенням. Особливо це проявляється, коли «змішуються» різні уявлення про небезпеку існуванню того чи іншого об'єкта. Характерним є, наприклад, уявлення про державну безпеку. Широта визначень, пов'язаних із безпекою держави, породжує недостатню змістову визначеність державної безпеки, яка може істотно відрізнитися в трактуванні політиків, експертів, управлінців чи науковців. Під державною безпекою можуть, наприклад розуміти кінцевий результат виконаних заходів політичного, економічного та воєнного характеру, спрямованих на забезпечення суверенітету або реалізовані можливості щодо збереження політичного режиму; суспільно-політичну стабільність тощо. Тому завжди існує ризик неадекватної оцінки реальної безпеки об'єкта, що є, зрештою, наслідком суб'єктивного характеру оцінювання соціальних явищ, які розглядаються як небезпеки існуванню об'єкта. Ризик полягає в тому, що суб'єкт оцінювання зазначених явищ починає діяти, виходячи з власних уявлень про небезпеку, а не з об'єктивної реальності, тобто реальної небезпеки. Тому завжди існує проблема

визначення співвідношення між наявною й суб'єктивно визначеною як небезпекою для об'єкта, так і його безпекою.

Очевидно, що при розкритті сутності соціального явища, яке позначають концептом «безпека», важливим є з'ясування причин та динаміки його розвитку. Оскільки безпека, наприклад, людини – це водночас її стан і категорія, яка його характеризує, доцільним є дослідження якісно-кількісних характеристик вказаного стану. Ці характеристики відображають сукупність властивостей, ознак, їх складових, тобто зміст та форму соціального явища, яке позначають концептом «безпека». Як відомо, зміст будь-якого предмету характеризує сукупність його об'єктивних властивостей, складових, ознак, а форма – сукупність зв'язків структури змісту. Зміст і форма предмету є співвідносними категоріями, (не буває неоформленого змісту або беззмістовної форми). Вони можуть бути розкриті такими взаємопов'язаними категоріями буття як «якість» та «кількість», які є узагальненим відображенням буття, а також його структурою. Щодо соціального явища, яке позначають концептом «безпека», категорія «якість» характеризує внутрішню нероздільну визначеність та сукупність його суттєвих рис. Вона проявляється через його властивості, якими воно відрізняється від інших та яку не можна відділити від існування (буття) явища. Категорія «кількість» є зовнішньою характеристикою явища в контексті ступеню розвитку його властивостей: величини, динаміки змін, кількісних наслідків тощо, тобто тих, які можна виміряти. Структура ж явища, як сукупність його елементів і зв'язків між ними, відображає єдність, взаємозв'язок і залежність якості та кількості, які перебувають у нерозривній єдності згідно із загальновідомим законом переходу кількісних змін у якісні, який розкриває найбільш загальний механізм розвитку явища в той чи інший момент його буття. При цьому категорія «якість» дає нам змогу дійти висновку про сталість соціального явища, оскільки коли воно втратить свою якість, то перестане бути тим, чим було, а категорія «кількість» відобразити його мінливість. Таким чином, категорії «якість» та «кількість» характеризують соціальне явище з різних сторін, а їх взаємообумовленість проявляється в тому, що кількісна характеристика уточнює якісну характеристику, а будь-яка якість завжди має свої кількісні межі.

Загальновідомо, що міра відмінності між старою й новою якістю об'єкту залежить від кількісних змін у ньому. Тому його струк-

тура залежить від кількості елементів, які її утворюють, пов'язана з якістю й характеризує розподіл і взаємодію в просторі цих елементів у процесі буття об'єкта. Особлива властивість структури – цілісність та якісна відмінність від якісних характеристик елементів, тобто неможливість зведення властивостей об'єкта до суми властивостей його елементів. Через це розвиток соціального явища, яке позначають концептом «безпека», зумовлює зміну його змісту та форми, та завжди пов'язаний зі зміною структури явища. Структура, у свою чергу, завжди пов'язана зі зміною якості та, навпаки. Тому твердження, що спочатку відбуваються кількісні зміни в явищі, а вже за ними якісні, є невірним. Зміна якості завжди спричиняє зміну кількості, оскільки перехід одного явища в інше, є наслідком процесу взаємодії кількісних і якісних змін, що проходять через проміжні фази зміни якості. Ці фази фіксують зміну міри заданої якості, тобто по суті це кількісна зміна, а поява нової якості фактично означає появу явища з новими закономірностями й мірою, у якій закладена вже інша кількісна визначеність.

Згідно із загальновідомою концепцією «суспільного договору» місією влади є забезпечення безпеки людини (індивіда), суспільства та державних інститутів. Ефективність її досягнення значною мірою залежить від стану системи публічного управління та адміністрування. Цей стан зумовлює сукупність властивостей і ознак, тобто змісту та форми буття (існування) вказаної соціальної системи. Так, її функціями є планування, організація, контроль та ін. Саме вони визначають зміст діяльності її суб'єктів, а способи реалізації – форму їх діяльності (накази, нормативні акти тощо). Розвиток соціальних систем зумовлює ті чи інші її стани, а відтак зміну їх змісту, а потім і форми, оскільки в разі їх невідповідності виникає конфлікт, який має вирішуватися зміною форми на нову та зміною змісту. Тому, наприклад, суб'єкти системи публічного управління та адміністрування мають створювати умови, за яких гарантується певний рівень можливостей для задоволення потреб у безпеці людини, суспільства та державних інститутів. Цей рівень можливостей є якісно-кількісною характеристикою явища, яке позначають концептом «безпека». Створення ж цих можливостей залежить від наявності в суб'єктів управління інструментів владного впливу на небезпеки та ефективності їх використання, яка залежить від низки факторів. Наприклад, оскільки безпека є суспільною потребою, то принципово важливим є за-

безпечення суспільної злагоди щодо визначальних чинників забезпечення безпеки людини (індивіда), суспільства та державних інститутів. Тому важливим є комплексне врахування політологічного, правового, ціннісного та етичного аспектів під час реалізації наявних та створенні додаткових можливостей суб'єктів системи публічного управління та адміністрування при реагуванні на небезпеки людині, суспільству та державним інститутам.

Політологічний аналіз дає змогу розглянути процес забезпечення безпеки соціальних систем як суспільне явище, яке спрямоване на захист і підтримку державної влади й, водночас, пов'язане з інтересами життєдіяльності великих соціальних спільнот. Метою правого аналізу є з'ясування особливостей та меж правового регулювання взаємодії суб'єктів і об'єктів безпеки, які зумовлені національними та міжнародними правовими нормами (угодами, конвенціями тощо). Дослідження ціннісної та етичної сутності проблеми забезпечення безпеки дають змогу визначити етичні обмеження, що можуть здійснювати вплив на вибір засобів і способів її забезпечення, а відтак і характер взаємодії суб'єктів та об'єктів безпеки. При цьому має бути врахована й низка факторів, які визначають сучасні тенденції розвитку земної цивілізації та національних спільнот. Ідеться передусім про необхідність урахування взаємозалежності тенденцій змін загальнолюдських, національних, групових та індивідуальних ціннісних орієнтацій.

3.1.2. Основні фактори впливу на безпеку соціальних систем у контексті сучасних уявлень про її зміст

Першим, хто із системних позицій проаналізував проблеми безпеки і виживання держави, суспільства та окремого індивіда в контексті їх взаємодії, був один з авторів концепції «суспільного договору» англійський філософ-матеріаліст Т. Гоббс [27]. У цій концепції феномену безпеки належить центральне місце, оскільки головна мета цього договору – уникнення ситуації в суспільстві, яку можна охарактеризувати як «війна всіх проти всіх». На думку Т. Гоббса, страх перед небезпеками об'єднує людей у суспільство, спонукає їх відмовлятися від прагнення до необмеженого самоствердження, а піклуючись про власну безпеку, вони делегують свою свободу абсолютній владі суверена, оскільки в разі вибору свободи безмежного самоствердження можуть залишитися в

природному стані дикості, за якого ніхто не зможе їм гарантувати особисту недоторканність і безпеку. Отже, за Т. Гоббсом, особиста безпека досягається у сфері соціального загального, владою й силою абсолютного суверена. Учений був переконаний, що лише тією мірою, якою суверен забезпечує своїм підданим життя й безпеку, можна розраховувати на той чи інший рівень досягнутого за його правління добробуту, тобто заради життя й безпеки можна поступитися добробутом. Забезпечуючи безпеку підданих, держава повинна надавати захист від зовнішніх ворогів і зберігати мир усередині суспільства, і лише на основі дотримання цих двох умов можна підвищувати добробут.

Британський філософ Джон Лок також був прихильником концепції «суспільного договору», але його уявлення про безпеку людини ґрунтувалися на поглядах про природу людину як істоту, яка не наділена від народження свавіллям, потягом до зла чи добра [30]. На його думку, зла чи добра людина, залежить від впливу зовнішнього середовища. Загальновідомим є його постулат, що розум людини є «чистою дошкою», тобто що знання людей та інші її риси визначаються тільки накопиченим досвідом. Головна теза Дж. Локка полягає в тому, що «суспільний договір» насправді укладається для забезпечення безпеки. Водночас, якщо державні інститути перестають гарантувати безпеку або навіть самі стають джерелом небезпеки для громадян, вони повинні мати право та можливість забезпечити свій захист від небезпек, які породжуються діями державних інститутів, і, таким чином, гарантувати собі найважливіші права та свободи. Тому для здійснення такої можливості цінністю є не стільки безпека, скільки особиста, індивідуальна свобода, тобто безпека досягається тільки за умов забезпечення прав і свобод громадян (індивідів). Уявлення Дж. Локка про безпеку знайшло відображення в ліберальних теоріях та практиці західноєвропейської демократії, у яких безпека людини (індивіда) не тільки ототожнюється з безпекою суспільства, а й досягається шляхом застосування певних правових механізмів. Принципово важливою є й теза Дж. Локка, що народ має право відібрати владу в тих, хто буде нехтувати його інтересами та вручити її іншим, більш гідним довіри. Ця теза набула значної популярності в сучасних соціальних конструктах. Проте варто вказати на логічний парадокс: народ, який одержує право скасовувати владу, може здійснити це право, але це повертає суспіль-

ство до стану, який характеризується відсутністю безпеки, тобто стану «війна всіх проти всіх», за якого ніхто не зможе їм гарантувати особисту недоторканність і безпеку. Про це свідчать усі без винятку революції, у тому числі так звані «кольорові революції».

Осмилення уявлень про безпеку є й у гегелівській філософії. Безпеці протистоїть свавілля, стверджує Г. Гегель, а відтак він використовує запропоновану ним категорію «неправо», під якою розуміє волю, що демонструє свавілля, а його носієм, на його думку, є індивід, відокремлений від загального права [3]. Тобто заперечення загальноновизнаного права передбачає можливість «неправа» як небезпеку людині, суспільству та державі. При цьому аналізуючи проблему безпеки індивіда, держави й майна, Г. Гегель віддає пріоритет безпеці держави, яка гарантує безпеку індивіда й майна, оскільки саме вона: має особливий характер цілісності (об'єднує в єдине ціле індивідів, накопичені ними матеріальні та соціальні цінності, у тому числі територію їх проживання); визначає функцію забезпечення безпеки вищою, ніж договірну природу утворення держави (захист життя і власності індивідів є необхідною сутністю та сенсом існування держави); може вимагати, щоби життя і власність індивідів за необхідності було принесено в жертву загальним інтересам. Тому, на думку Г. Гегеля, життя індивіда і його власність забезпечуються лише безпекою держави, а тому можуть бути (якщо виникне необхідність) принесені в жертву задля безпеки держави. Це означає, що найнебезпечнішими є злочини проти безпеки держави, оскільки їх наслідком, зрештою, стане загроза безпеці особи й безпеці майна. Водночас Ж.-Ж. Руссо вважав, що громадяни мають залишатися абсолютно вільними й не обмеженими діями держави, оскільки саме народ є носієм і джерелом влади [16].

Цікавими є уявлення про взаємозв'язок держави та безпеки у філософії постмодерну. Зокрема, на думку французького філософа та історика М.Фуко, державна влада – це влада, «очищена» від свавілля, що повсякденно проявляється в стихії людської волі, але таке «очищення» можливе тільки в тому разі, якщо розум здатний обмежити, визначити цю стихію, узяти її під свій контроль [26]. Те, що в повсякденному житті постійно доводиться стикатися зі свавіллям, свідчить про те, що завдання раціонального визначення влади як феномену не виконано. Тобто ми до цього часу не знаємо, чим є влада, хоча з її стихією постійно доводиться мати справу, стверджує він. Тому влада є феномен, що вияв-

ляється як дія стихії, що поневолила людину, а владні відносини можна виявити тоді, коли є факти опору владі. Зі свого боку, Ж. Бодрійяр вважав, що сьогодні надбудова визначає базис, а не базис надбудову, через що праця нічого не створює, а соціалізує, а обрані народом органи влади насправді нікого не представляють [29]. Тому сучасну епоху він характеризує як епоху втрати реальності (гіперреальності), останнім бастионом якої є смерть, адже тільки вона не має споживчої вартості. Водночас на смерті базується будь-яка влада й економіка. З огляду на це влада сама здійснює виробництво безпеки, починаючи від воєнної безпеки й закінчуючи страхуванням від нещасного випадку на виробництві. При цьому в будь-якому разі йдеться фактично про конвертацію смерті, нещасного випадку, хвороби тощо в капіталістичний надприбуток. Як і М. Фуко, Ж. Бодрійяр убачає в такій еволюції поняття безпеки природний розвиток логічних передумов, що містилися вже в теорії «суспільного договору», де суверен (влада) наділяється правом змусити померти й дозволити жити. Через симетрію з'являється нове право: право змусити жити й дозволити померти. Зазначені зміни пояснюються природною метою влади, яка прагне контролювати життя як таке.

Вказані погляди на природу влади у Ж. Бодрійяра, М. Фуко, а також певною мірою у З. Баумана [34], зумовлюють і відповідні уявлення про безпеку в представників філософії постмодерна. На перший погляд, інститути держави спрямовані на захист громадян від різноманітних збитків, ризиків, нещасних випадків, безробіття тощо, тобто сфера гарантій індивідуальної безпеки максимально розширюється. Але водночас розширюється і сфера контролю та можливостей влади, зумовлених її, так би мовити, «турботою» про безпеку людини. Унаслідок цього така турбота державної влади про безпеку громадян може стати реальною небезпекою для них самих, особливо коли виникають передумови порушення чинного законодавства у сфері прав і свобод громадян. За певних умов, правові, інформаційні та інші заходи державної влади щодо забезпечення безпеки громадян, можуть насправді стати небезпекою для них. З цим важко не погодитися. Це одна з причин, чому з боку філософів, соціологів, економістів та інших науковців активізуються спроби подальшого з'ясування сутності феномену «безпека», аналізу факторів, які впливають на безпеку соціальних систем та операціоналізації пов'язаних із ним понять (національ-

на безпека, безпека людини, політична безпека тощо) у контексті пошуку шляхів безпечного розвитку цих систем [6; 13; 22; 33].

Сьогодні сучасне наукове знання про безпеку соціальних систем включає певні взаємопов'язані уявлення про неї в межах технічних, юридичних, воєнних, політичних, соціальних та інших наук. При цьому зусилля вчених концентруються в площині збереження та подальшого розвитку системи базисних цінностей суспільства як структурного рівня (цінності типу: «справедливість», «виживання», «свобода», «права людини», «добробут» тощо), так і функціонального рівнів. Тому сучасні уявлення про безпеку соціальних систем ґрунтуються на тому, що це досить складне явище. Воно відображає певні теоретичні уявлення про взаємовідносини індивіда, суспільства та соціальних інститутів, акумулює в собі наслідки їхньої практичної багатогранної життєдіяльності, накопичений історичний досвід, уподобання й культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, земної цивілізації тощо.

Значною мірою через об'єктивно-гносеологічну природу причин та динаміки соціального явища, яке визначають концептом «безпека», в останні десятиліття для вирішення комплексної проблеми забезпечення безпеки соціальних систем почали залучати основні напрацювання отримані в теорії нелінійних процесів і теорії хаосу, а також синергетичну термінологію. Це сприяє розумінню спонтанності й непередбачуваності небезпек, як наслідків взаємодії процесів соціальної і природної самоорганізації соціальних систем, а відтак і їх безпеки. Зокрема, синергетичний характер політичної безпеки полягає в тому, що вона є наслідком взаємодії системи інститутів політичної, економічної, соціальної та гуманітарної сфер життєдіяльності людини, суспільства, держави, а в деяких випадках і міжнародних інститутів [6; 11–13; 22; 31]. За певних умов це дає змогу створити системний ефект стійкого міжнародного та національного суспільного розвитку. Тому в сучасних умовах безпека має розглядатися як специфічна властивість соціальних систем і як комплексний критерій оцінки їх якості та цілісності, який характеризує динаміку її розвитку. З огляду на це досить часто як основу для розкриття змісту поняття «безпека» пропонується розглядати її як певний стан соціальної системи, досягнутий у результаті запобігання завданню шкоди її розвитку. Наприклад, Статут ООН визначив як одну із головних цілей створення та діяльності цієї організації об'єднання зусиль міжнародного спів-

товариства для підтримки безпеки, а країни-учасники ОБСЄ в ст. 5 Заключного акта від 1 серпня 1975 р. зобов'язалися утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити ситуацію до такої міри, що зроблять марними ці зусилля. Тобто в цьому разі під безпекою розуміється деяка якість міжнародних відносин, яка ставиться в залежність від того чи іншого рівня міждержавних правовідносин. Це дає підстави стверджувати, що і в цьому випадку безпека розглядається як своєрідна інтегральна характеристика соціальної системи, яка залежить від багатьох чинників і характеризує той чи інший її стан. У такому разі досягнення бажаного для системи стану визначає головну мету її функціонування та розвитку, а також передумови і спосіб її існування під впливом тих чи інших факторів.

З іншого боку, як ми зазначали в попередньому підрозділі, безпечний і сталий розвиток соціальної системи можна розглядати як форму буття, яка може бути охарактеризована такими категоріями, як якість, кількість та структура. Головна особливість останньої полягає в цілісності та якісній відмінності від її елементів. Тому зміна структури завжди пов'язана зі зміною якості, і навпаки. З огляду на це, варто погодитися з американським політологом А. Уолферсом на думку якого, безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутим цінностям (цінностями в цьому разі є структура та якісні характеристики соціальної системи), а в суб'єктивному – відсутність страху, що цим цінностям буде завдано шкоди, що їх буде піддано руйнації [32]. Інакше кажучи, накопичена суспільством система цінностей є фундаментальним фактором, який має враховуватися при розкритті сутності безпеки соціальних систем, оскільки він значною мірою зумовлює вибір механізмів забезпечення безпеки накопиченим цінностям. Тобто в цьому разі феномен «безпека» інтерпретується й безпосередньо пов'язується із суб'єктивними за природою оцінками характеру й масштабів небезпек цінностям суспільства, які характерні для конкретно-історичного моменту його розвитку.

Соціальні системи розвиваються в середовищі, параметри якого формуються та постійно змінюються через вплив різноманітних та часто взаємопов'язаних і взаємозумовлених факторів, які, зрештою, зумовлюють деякий інтегральний рівень небезпек їх життєдіяльності. Очевидно також, що досягнутий рівень їхньої безпеки залежить від наявних та перспективних можливостей соціальних систем, ефективності заходів щодо їх реалізації під час

прогнозування, виявлення, нейтралізації чи зниження інтегрального рівня небезпек системі, які зумовлені певною сукупністю факторів (явищами, подіями, процесами тощо). Водночас, переважна більшість фахівців у сфері безпеки вважають, що сьогодні основними факторами, які справляють визначальний вплив на безпечний розвиток соціальної системи, є: стійка тенденція до зростання ролі екологічних факторів у житті людства; зростання усвідомлення економічної суті та природи проблем, які накопичилися в біосфері та вимагають для успішного розв'язання спільних зусиль світового співтовариства, а отже, і певного рівня співробітництва в системі міжнародних відносин; необхідність подальшого пізнання та врахування під час розробки стратегії безпечного розвитку суспільства еволюційних законів функціонування й розвитку природи та суспільства; важливість вибору такої стратегії національного розвитку, за якої досягається гармонізація екологічних, соціальних, економічних, політичних та гуманітарних взаємовідносин і співвідношень; усебічне врахування не тільки культурно-історичних особливостей національного розвитку, а й основних параметрів, складових і характеристик міжнародної безпеки, вплив яких часто є вирішальним під час розв'язання проблем забезпечення національної безпеки (тобто врахування реалій суперечливого, але досить взаємозалежного розвитку країн світу); суперечливість, взаємозалежність та тенденція до зростання динаміки змін загальнолюдських, національних, класових, групових та особистісних інтересів, а в деяких випадках – і ціннісних орієнтацій, які отримують дедалі більший вияв на державному, регіональному та глобальному рівнях міжнародних відносин [4; 13; 15; 22].

Отже, згідно із сучасними уявленнями безпека соціальних систем є суспільною потребою. Тому визначальною передумовою забезпечення їх безпеки має бути пошук суспільної злагоди щодо вирішення тих чи інших принципових питань розвитку цих систем, зокрема щодо основних напрямів суспільно-політичних та соціально-економічних реформ. Ці реформи, незважаючи на об'єктивну необхідність їх проведення, зазвичай супроводжуються низкою криз (кризових явищ, ситуацій). Вони значною мірою руйнують усталені традиційні цінності та ідеологічно-світоглядні уявлення про безпеку життєдіяльності як на рівні окремого індивіда, так і суспільства загалом. Ці цінності та уявлення функціонують на рівні соціальних взаємодій і поведінки окремих індивідів,

а в сучасних умовах глобалізації з'являється й вагомий міжнародний вплив. Дуже важливим є те, що часто відсутність національної злагоди щодо основних напрямів суспільно-політичних та соціально-економічних змін суспільства є наслідком наявності серед різних соціальних груп і в провладній еліті найрізноманітніших та діаметрально протилежних уявлень як щодо сутності феномену «безпека» та її складових, так і факторів, які справляють вплив на безпеку соціальних систем у конкретний період їх історичного розвитку. Це призводить до суспільно-політичної нестабільності, зростання корупції, виникнення етнічних і регіональних конфліктів тощо та зрештою – до зниження ефективності використання наявних можливостей для забезпечення безпечного розвитку людини (індивіда), суспільства та держави [10; 20; 22].

3.1.3. Зміст концепту «безпека» як характеристики буття соціальної системи

Сьогоднішній рівень досліджень змісту концепту «безпека» дає змогу розглядати його як характеристику буття соціальної системи в таких ракурсах [4; 8; 13; 15; 18; 22; 31].

По-перше, його зміст має враховувати результати об'єктивного аналізу зовнішніх умов середовища буття системи, що припускає наявність спрямованої ззовні на систему небезпеки та певну можливість її прояву (реалізації). У такому розумінні джерело небезпеки й об'єкт (соціальна система), на який вона спрямована, є розділеними. При цьому, аналізуючи зовнішні умови буття соціальної системи, варто робити акцент на елементах системи інтереси яких вимагають безумовного вжиття заходів щодо їх захисту та характеристиках системи, які пов'язані з виконанням її основних функціональних завдань. Як правило, це мають бути результати об'єктивного системного аналізу: елементів, які забезпечують захищеність системи від небезпеки; стану функціонування вказаних елементів, за якого їм не буде завдано істотної шкоди, а отже, і самій соціальній системі; стану функціонування тих чи інших елементів системи, за якого ймовірність небажаної зміни будь-яких їх параметрів, які характеризують їх нормальну життєдіяльність відносно незначна; прийнятного рівня небезпеки, а, отже, і ступеня захищеності системи від небезпеки в разі її реалізації, який залежить від можливих витрат на обмеження

дії чинників, які породжують небезпечне явище (подію, процес тощо); здатності системи зберігати стійкість своєї організаційно-функціональної структури та основні характеристики в процесі негативного впливу з боку інших систем; умов, за яких не завдається суттєвої шкоди іншим складовим (елементам) системи. Таким чином, можна стверджувати, що результати вказаного аналізу зовнішніх умов середовища буття соціальної системи відображають зовнішній вимір безпеки для неї, який можна розглядати як характеристику її буття.

По-друге, зміст концепту «безпека» як характеристика буття соціальної системи має враховувати й особливості та динаміку взаємовідносин елементів системи. За певних умов джерелом небезпеки для системи може стати той чи інший її елемент. У цьому разі джерело небезпеки й об'єкт (соціальна система), на який вона спрямована збігаються. Наприклад, історичний досвід переконливо свідчить, що неефективність взаємодії елементів соціальної системи, зокрема державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, корупція, недосконалість правових норм, масове порушення прав і свобод людини, дефіцит необхідних для розвитку системи ресурсів тощо породжують низку небезпек, які можуть досить швидко призвести до руйнації соціальної системи (держави). За таких умов забезпечення безпеки соціальної системи значною мірою пов'язується з необхідністю вдосконалення теоретичних та організаційно-правових засад державотворення, публічного управління та адміністрування, налагодження ефективних комунікацій і соціальних взаємодій тощо [21].

Тому результати системного аналізу цих та інших чинників, які визначають особливості та динаміку взаємовідносин елементів системи, відображають внутрішній вимір безпеки для неї, який також можна розглядати як характеристику її буття.

По-третє, оскільки безпека може сприйматися й оцінюватися лише суб'єктом, який рефлексує, то її зміст як характеристика буття соціальної системи має розглядатися і крізь призму психологічної реакції людини (індивіда) на об'єктивні зміни зовнішніх умов свого існування. Цим умовам людиною дається оцінка як безпечним, відносно безпечним чи небезпечним на основі її чуттєво-емоційного сприйняття. Вказана оцінка покладається в основу характеристики умов впливу середовища на систему або її елементи

(зокрема людей). Отримана на основі чуттєво-емоційного сприйняття оцінка небезпеки є суб'єктивною, але вона є важливою характеристикою буття соціальної системи або її елементів.

Сучасні уявлення про безпеку соціальних систем, які знаходять відображення в її визначеннях, акцентують увагу на різних аспектах безпеки, зокрема таких, як: стан захищеності системи; відсутність чи наявність небезпеки; наявність специфічної властивості (атрибуту) системи, що забезпечує її безпечне функціонування (наприклад її спроможність щодо самовдосконалення); результати специфічної діяльності тих чи інших інститутів держави; сукупність чинників, що забезпечують життєздатність системи або сприятливі умови для її розвитку; культурно-історичні феномени розвитку системи; інституціоналізації взаємодій елементів соціальної системи в контексті задоволення їхніх важливих потреб та досвіду культурно-історичного розвитку. При цьому те чи інше розуміння змісту концепту «безпека», як характеристики буття соціальної системи, як правило, зумовлює необхідність визначення та врахування інших характеристик. Це дозволяє більш ґрунтовно розкрити зміст вказаного концепту та зумовлює його різні інтерпретації в контексті буття соціальної системи, які можна звести до наступних груп.

1. Безпека соціальної системи розуміється як відсутність небезпеки для неї. Зокрема, деякі тлумачні словники трактують поняття «безпека» як стан, коли немає небезпеки, або як стан, за якого ніщо кому-небудь або чому-небудь не загрожує, тобто чинників, які можуть становити небезпеку існуванню, наприклад, індивіду чи соціальній групі, немає [24]. Але за будь-яких умов безпеку соціальної системи не можна розглядати як стан, коли немає небезпеки. Історичний досвід не демонструє прикладів, коли такого стану вдалося б досягти тій чи іншій соціальній системі. Навпаки, різні народи, намагаючись захистити себе від тих чи інших небезпек, створили такі види та системи виробничих і технологічних потужностей, системи озброєнь і в такій їх кількості, що це стало однією з найбільших небезпек існуванню людської цивілізації. Крім того, як було показано в підрозділі 3.1.1, феномени «безпека» та «небезпека» взаємозалежні, тобто не можуть існувати один без одного, а наявність небезпеки для соціальної системи не виключає, а навпаки, передбачає її безпеку, яка, по суті, є реакцією системи на небезпеку. Крім того, розуміння безпеки як відсутності небезпеки, заперечує потенційну можливість розвитку організаційно-функці-

ональної структури соціальної системи, який зумовлює перманентне відтворення тієї чи іншої небезпеки для її буття.

2. Безпека соціальної системи розглядається як її невід’ємна властивість (атрибут). На підтвердження цієї тези акцентують увагу на тому, що існування будь-якої системи припускає її певну захищеність від руйнівної дії тих чи інших небезпек. Справді, здатність чинити опір руйнуванню – характерна властивість об’єктів живої та неживої природи, від атома до людини включно. При цьому живі організми взаємодіють із зовнішнім світом і тією чи іншою мірою оцінюють небезпеки своєму еволюційному розвитку, що відповідає їхній природній сутності. У процесі розвитку вони вдосконалюють відповідні захисні системи та функції, спрямовані на зменшення руйнівного впливу небезпек. Водночас є певні сумніви щодо доцільності розгляду безпеки як невід’ємного атрибуту соціальної системи, оскільки визнання атрибутивного характеру безпеки означає не що інше, як принципове заперечення необхідності забезпечення безпеки системи. Скоріш усього, безпека не є невід’ємним атрибутом соціальної системи. Здатність запобігати небезпекам чи реагувати на них сама по собі не виникає. Тому безпека (чи її відсутність) є наслідком наявності певних обставин. Зокрема, коли йдеться про наявність (відсутність, належний рівень тощо) безпеки особи, суспільства, держави, то це є результатом їхньої соціальної діяльності (соціальних взаємодій).

3. Безпека соціальної системи розглядається як результат специфічної діяльності державних інститутів. Це може проявлятися в таких видах (складових) їхньої діяльності, як, наприклад: виявлення, прогнозування, та нейтралізація процесів, які можуть завдати шкоди тій чи іншій соціальній системі або забезпечення їх належного розвитку в контексті захищеності від небезпеки знищення. Очевидно, що в цьому разі інтерпретація змісту безпеки соціальної системи значною мірою передбачає його розуміння як деякої мети.

4. Безпека соціальної системи розглядається як певний її стан, за якого її існуванню та розвитку реально не загрожує військова, економічна, екологічна або інша небезпека та за якого забезпечується її нормальне функціонування і прогресивний розвиток. Наприклад, якщо такою соціальною системою розглядається держава, то вказаний стан означає, що держава здатна успішно протистояти силовому тиску ззовні або адекватно відреагувати

на збройний заколот у країні тощо. Якщо йдеться про міжнародну систему, то вказаний стан означає так звану стратегічну стабільність, коли досягнуто бажаний (прийнятний) рівень взаємовідносин та довіри між її суб'єктами, які одночасно можуть бути об'єктами й суб'єктами небезпеки відносно один одного. Інтерпретацію безпеки соціальної системи як певного її стану певною мірою можна ототожнювати з характеристиками її стійкості щодо реагування на будь-які спроби зовнішнього та внутрішнього силового тиску на неї [9].

Варто зазначити, що безпека соціальної системи часто розглядається в контексті соціального виміру безпеки, з огляду на те, що суспільство є соціальним організмом, який утворює складна система індивідів та соціальних груп, взаємопов'язаних взаємозумовленими соціальними зв'язками і взаємодіями. У цьому разі безпека соціальної системи в соціальному сенсі – це об'єктивна можливість її адекватної реакції на чинники, які здатні породжувати дисбаланс у соціальній взаємодії її структурних елементів і навіть послабити або зруйнувати її структуру. У соціальних системах небезпека завжди є проявом якісного стану взаємозв'язків між її елементами, коли в результаті зовнішніх негативних впливів або виникнення внутрішніх суперечностей між ними та порушення стійкості цих зв'язків один з елементів може завдати шкоди іншому. Це означає, що в контексті соціального виміру безпеки, поза відносинами, що склалися між елементами соціальної системи, жоден із них, який має руйнівний потенціал, не може розглядатися як небезпека стосовно іншого, що не взаємодіє з ним.

У цілому ж аналіз інтерпретацій змісту концепту «безпека» як характеристики буття соціальної системи, дає підстави стверджувати, що, як правило, йдеться про: тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, що визначаються відповідними настановами, за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та вільне функціонування, яке відповідає їхній природі; певну захищеність функціонування соціуму від небезпек, яка є результатом еволюційного розвитку та наслідком діяльності соціальних інститутів. Це означає, що управлінські рішення щодо забезпечення безпеки соціальної системи треба приймати на підставі аналізу характеристик її буття, які можна описати за допомогою різних показників (індикаторів, індексів). Вихід показників, які визначають без-

пеку системи як характеристику її буття за допустимі межі, призводить до невиконання функціональних завдань системи, а зрештою, до її руйнування (розпаду її структури, порушення цілісності тощо). Тому треба відстежувати параметри (індекси, індикатори), які визначають рівень безпеки системи.

3.1.4. Підходи до розкриття змісту концепту «безпека» та формування механізмів забезпечення безпеки соціальних систем

Підходи до розкриття змісту концепту «безпека». Як ми зазначали в підрозділі 3.1.1, можна виокремити три основних підходи, які використовують науковці, політики та управлінці при розкритті сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека»: концептуальний, аксіологічний (ціннісний) та політико-управлінський (практико-орієнтований).

Методологічною основою концептуального підходу є онтологічні та гносеологічні аспекти сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека». Як відомо, онтологічний аспект дає змогу з'ясувати фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого, тобто первоначала всього існуючого, найзагальніші принципи буття (способу існування) світу, людини, суспільства, особливість цих первоначал, які існують об'єктивно (незалежно) від людини і її свідомості. У цьому разі онтологічний аспект дослідження природи феномену безпеки полягає в тому, що безпека існує в загальній структурі буття об'єктів реального світу. Вона перебуває в різних формах, які відображають оптимальні умови їхньої життєдіяльності, тобто такі, за яких мінімізовані небезпеки природної визначеності буття об'єктів. Така об'єктивна реальність дає змогу забезпечити самозбереження всього живого й охоплює явища, процеси, закономірності тощо, які існують у світі живої природи. При цьому деяка дія (явище, процес тощо), яка визначається людиною як безпечна, за своєю природою насправді може бути небезпекою для її буття. Тому виникає, на перший погляд, парадоксальна ситуація: в об'єктивному сенсі забезпечення безпеки людини може мати небезпечний характер. Це означає, що в контексті вивчення умов виживання (прогресивного розвитку) соціальних систем необхідно розрізняти безпеку в природній визначеності від безпеки

в суб'єктній визначеності. Люди об'єднуються в групи, встановлюють один з одним нормативно регульовані відносини, значною мірою керуючись прагненням до безпеки. Тому в соціальних системах функція забезпечення безпеки незмінно залишається однією з найважливіших.

Забезпечення безпеки живого організму передбачає його дії щодо самозбереження (зумовлені інстинктом самозбереження), тобто адекватну реакцію на заперечення природної визначеності його буття. Оскільки людина, як елемент соціальної системи, є свідома істота, то для неї феномен безпеки має подвійну природу, зумовлену єдністю загальності природи самозбереження й особливостями форми її прояву в соціальній системі в процесі діяльності людини. Отже, існує необхідність відокремлення безпеки в природній визначеності від безпеки людини як свідомої істоти. З огляду на онтологічний аспект безпеки, можна стверджувати, що безпека людини – це водночас стан і категорія, які характеризують її самопочуття і впевненість (інтуїтивні чи такі, що базуються на знаннях) у тому, що небезпеки, наприклад, її життю чи майну, відсутні, або для їх захисту є відповідні засоби (ресурси, можливості тощо). Водночас безпеку соціальних систем можна розглядати як стан і категорію, які характеризують суверенну свободу вибору шляхів її самовдосконалення та прогресивного розвитку, які належним чином захищені.

Гносеологічний аспект передбачає акцентування уваги на теорії пізнання того чи іншого соціального явища, яке позначають концептом «безпека», тобто на вивченні проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, дослідження загальних передумов пізнання, виявлення умов його достовірності та істинності. Тому в цьому випадку гносеологічний аспект дослідження соціального явища, яке позначають концептом «безпека» передбачає не аналіз індивідуальних механізмів, які діють у психіці, що дають змогу тому або іншому суб'єктові дійти певного пізнавального результату щодо розуміння цього явища, а виявлення загальних підстав, які дають можливість розглядати цей результат як знання, що виражають реальний (дійсний) стан речей. Саме подвійна природа соціального явища, яке визначають концептом «безпека» зумовлює важливість наукового дослідження особливостей пізнання цього явища, тобто гносеологічний аспект його дослідження Він пов'язаний безпосередньо

з особливостями пізнання феномену безпеки, оскільки в процесі історичного розвитку людина пізнає її через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню довколишнього світу. З часом накопичені людиною знання трансформуються в практичний досвід і достовірні знання. При цьому гносеологічний аспект розкриття змісту концепту «безпека» пов'язаний зі значними труднощами. Це зумовлено тим, що об'єктивно існує, з одного боку, безперервний процес об'єктивних змін зовнішнього і внутрішнього середовища соціальних систем, які породжують небезпеки їх буття, а з другого – практично відкрита множина оцінок причин і наслідків цих небезпек. Як правило, ці оцінки включають явний чи латентний ціннісний контекст, оскільки як суспільне явище, безпека належить до загальнолюдських цінностей, таких як, наприклад, добро, справедливість та інші, а відтак має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей. Зокрема, знання про передумови та механізми забезпечення власної безпеки дають людині свободу вибору в тих чи інших ситуаціях, дають змогу реалізувати її творчий потенціал та розкрити її ціннісну значущість. Тому об'єктивно виникає потреба дослідження й аксіологічного (ціннісного) аспекту при розкритті сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека».

Методологічною основою аксіологічного підходу при розкритті сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека», є основні здобутки науки про цінності – аксіології. Вона, як відомо, є окремим розділом філософії та ученням про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, а також із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини. При цьому варто зазначити, що виділення та конституювання предметної проблематики аксіології було пов'язано з переглядом обґрунтування етики – науки, яка вивчає мораль, суспільні норми поведінки та звичаї та в якій буття отожднювалося з благом. Сьогодні розвиток аксіології пов'язаний із трактуванням філософії як культури самосвідомості, як рефлексії над її смисловими й ціннісними підставами. Тому аксіологія задає теоретичне і практично-духовне ставлення до світу й людини та повернула філософське й соціогуманітарне пізнання до аналізу феноменів особистості та індивідуальності, «людського в людині», сенсів і виправданню людського буття, його ідеалам і імперативам та, як теорія, доповнюється феноменологією цінностей. Саме тому досить часто фахівці оперують

такими поняттями як філософія безпеки, культура безпеки, забезпечення безпеки накопичених цінностей тощо.

Принципово важливим у випадку аксіологічного аспекту дослідження соціального явища, яке позначають концептом «безпека» є те, що слід враховувати передусім презумпцію невизначеності та нестійкості в соціальній системі, яка зумовлена суперечливістю ціннісних орієнтацій та інтересів її елементів, а також принцип цілісності соціальної системи, який зобов'язує досліджувати її безпеку в певному інституційному середовищі, що забезпечує об'єднання різноспрямованої діяльності її елементів у єдиний процес для досягнення загальних цілей, які детерміновані ціннісними орієнтаціями її елементів.

Основою еволюції філософських уявлень про цінності є традиційні уявлення людини про світ, в основі яких лежить дихотомія знання та цінностей. Аналіз поглядів представників різних філософських шкіл, які досліджували категорію «цінність», свідчить, що лінія між ними проходить, через межу раціональної чи моральної (ціннісної) визначеності світу. Що первинне: буття чи свідомість, природа чи розум? Та чи інша відповідь на ці запитання давала змогу відповісти на інші ключові запитання, зокрема: чи може людина, спираючись на свій розум, гармонійно, досконало облаштувати своє життя, а отже, і забезпечити свою безпеку, чи, навпаки, варто визнати існування вищих від розуму цінностей, які необхідно сприймати як закон свого буття. Філософське визначення цінностей ототожнює їх із певною якістю. Воно ґрунтується на тому, що саме почуття людей спонукають її визначати те, що стоїть над усім, до чого варто ставитися з повагою, чого варто досягати, що необхідно захищати понад усе. Тому цінність є фундаментальною нормою, яка формує ціннісні орієнтації людини, дає їй змогу вибрати лінію поведінки. Водночас, на переконання М. Вебера, у кожній історичній епохи є своя система цінностей, тобто це категорія історична [2]. Тому завжди існує певна множина рівноправних ціннісних систем, які є регуляторами людської діяльності, факторами стабільності та інтеграції соціальних систем різних рівнів. З огляду на зазначене, головна функція системи цінностей передусім соціальна – бути основою вибору для соціальних дій (взаємодій) та інтеграції соціальних систем у контексті забезпечення їх безпеки. У реальному житті система цінностей значною мірою вже задана людині, тому вона

має лише пристосовувати свою поведінку до неї. Водночас тільки людина є творцем цінностей, а І. Кант пов'язував категорії «цінність» та «мета», оскільки, на його думку, тільки розумні істоти визначають об'єктивні цілі, і це надає їм абсолютну цінність [7]. Це означає, цінностям властива особлива об'єктивність, оскільки вона зумовлена вищими цілями людського існування і, як стверджував Ф. Ніцше, цінності є метою життя людини, предметом її міркувань та прагнень протягом усього життя [14]. Сама ж соціальна система накопичує, зберігає та підтримує (чи заперечує) ті чи інші цінності, створені людиною. З огляду на це будь-яка цінність завжди має об'єктивно-суб'єктивну природу. Цінністю може бути будь-який об'єкт, якщо він акумулює зусилля й потреби соціальної системи чи її елементів, спрямовані на їх збереження (захист), тобто якщо цей об'єкт розглядається як важлива умова забезпечення її безпеки. Можна також стверджувати, що такі цінності, як ідеали, моральні норми, ціннісні уявлення про безумовно справедливе та прекрасне, мають об'єктивний характер у тому плані, що людина пристосовується до них, як до наявної системи цінностей у суспільстві. Водночас структура системи цінностей не є незмінною, оскільки вона формується в процесі розвитку соціальної системи, але часові масштаби її існування не збігаються з масштабами соціально-економічних, політичних та інших змін у системі. Як зазначав А. Тойнбі, у процесі взаємодії різних культур форми суспільної організації засвоюються більш-менш успішно, а от ядро культури, система цінностей – значно важче. Це свідчить про те, що створити ту чи іншу модель соціальної системи і відповідну їй систему управління не так уже й важко, але чи буде вона функціонувати так, як очікувалося, зокрема, щодо забезпечення її безпеки? Це питання залишається відкритим, якщо не були враховані чинники, пов'язані зі збереженням та подальшим розвитком набутих народом цінностей. Це означає, що розвиток теорії та практики забезпечення безпеки тих чи інших соціальних систем потребує поглиблених самостійних досліджень процесів, які відбуваються в контексті їхнього ціннісного змісту. На жаль, в Україні має місце неприпустимо поверхове ставлення до необхідності розв'язання цієї проблеми. Наприклад, часто зазначені цінності намагаються визначити на основі аналізу положень Конституції України, програмних документів партії, яка перебуває при владі або ж ототожнювати їх зі стратегічними пріоритетами

державної політики. Тому ціннісні орієнтації на офіційному рівні змінюються «від виборів до виборів», а то й ще швидше.

Суттєвим є й те, що закріплюючи нормами права одні цінності, держава намагається знищити чи нівелювати інші, які не відповідають політичній орієнтації (проголошеному курсу) чинної влади. Це часто стає причиною соціальних конфліктів, тобто породжує небезпеки соціальним системам навіть у країнах розвиненої демократії, не кажучи вже про країни, які тільки стали на шлях демократичного розвитку, де ця боротьба набуває досить гострих форм, аж до збройних конфліктів. Водночас у суспільній та індивідуальній свідомості постійно відбувається руйнування традиційних цінностей та витіснення їх новими в контексті цілей та завдань щодо забезпечення безпеки соціальних систем, як передумови збереження її базових цінностей. З огляду на це безпека соціальної системи сама є цінністю поряд з іншими цінностями. Водночас її можна вважати характеристикою інших базових цінностей, зокрема таких, як «добробут», «сталий розвиток», мир тощо, оскільки певний її рівень є умовою збереження та накопичення таких цінностей.

Методологічною основою політико-управлінського підходу при розкритті сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека», є поточні уявлення про зміст та взаємозв'язок тих чи інших соціальних конструктів як от: національні інтереси, лібералізм, демократія, політичний реалізм, громадянське суспільство, людино-центризм та багато інших породжень суспільства, що існують виняткового в силу того, що люди згодні діяти так, ніби ці явища існують, або ж згодні дотримуватись певних умовних правил поведінки. Дійсно, у процесі соціальної взаємодії, коли люди спілкуються між собою, вони роблять це виходячи з впевненості в тому, що їхнє сприйняття реальності схоже, і діючи в згоді з цим переконанням їхнє сприйняття цього як істини в повсякденному житті закріплюється. Іншими словами, реальність конструюється суспільством, тому соціальні конструкти є продуктом його розвитку. Вони завжди штучні, але їх сприйняття масами дає змогу трансформувати, перебудувати реальність наприклад, «лібералізм» (свобода, вільний ринок, права громадян тощо) є конструктом Західного світу. Оскільки знання людей про оточуючий їх соціальний світ є результатом їх домовленостей, то будь-які соціальні конструкти, як системи цінностей, у кінцевому підсумку є для них частиною об'єктивної реальності.

Один із найвідоміших соціологів світу Т. Лукман, який був дослідником австро-американського вченого А. Шюца розробив теорію соціального конструктивізму [25]. Згідно з нею всі знання, у тому числі й щодо повсякденної реальності, є похідними від соціальних взаємодій і підтримуються останніми. Метою теорії є виявлення способів, за допомогою яких індивіди та соціальні групи беруть участь у створенні (соціальному конструюванні) соціальної реальності. Вона розглядає шляхи створення людьми соціальних феноменів, які інституціоналізуються, тобто реальність перевидтворюється людьми під впливом її інтерпретації і знань про неї. Безумовно, це стосується й соціальних феноменів, створення яких зумовлене необхідністю забезпечення безпеки буття соціальних систем. Таким чином, соціальний конструкт є ідеєю, яка сприймається як очевидна тими, хто приймає її, але вона залишається штучно створеним культурним артефактом, що належить певній культурі або спільноті. Тому індивід виявляє вибірковість щодо соціальних конструктів, тобто приймає одні, а інші відкидає (не сприймає як істину). Викладене вище повною мірою стосується й сучасних знань щодо соціальних конструктів, які утворюють методологічну основу вказаного підходу. Так, невідповідність уявлень США та російської федерації щодо сутності природи феномену «безпека», а відтак і механізмів забезпечення національної та глобальної безпеки є наслідком різних за своєю сутністю складових соціальних конструктів: «лібералізм» та «російський світ» (соборність, духовність, самодержавність та ін.).

Оскільки соціальні конструкти є штучно створеними культурними артефактами, що належать певній спільноті, то в основу рішень, які приймаються в межах політико-управлінського підходу щодо безпеки соціальної системи, як правило, покладається принцип політичної доцільності. У цьому принципова відмінність вказаного підходу від описаних вище концептуального та аксіологічного, у яких більшою мірою домінують наукові принципи та критерії при розкритті змісту концепту «безпека», як характеристики буття соціальних систем. Але, незважаючи на це, більшість підходів до забезпечення, наприклад, національної безпеки базується на усвідомленні політичною елітою, затвердженні на офіційному рівні та реалізації так званої концепції національних інтересів. Ці інтереси визначається різними детермінантами та знаходять відображення в законах, концепціях, стратегіях та

інших нормативних актах як об'єктивні потреби суспільного розвитку, а сферою, де знаходять вияв інтереси, є публічна політика. Першоосновою національних інтересів є потреби в безпеці тих чи інших соціальних систем, тому тільки в контексті їх реалізації мають розглядатися всі проблеми, пов'язані із забезпеченням безпеки цих систем. І в цьому більшість фахівців доходять консенсусу. Проте їхні думки іноді є діаметрально протилежними, коли вони відповідають, приміром, на такі запитання: коли зазначені потреби набувають статусу «національних»? чи правомірно стверджувати, що національні інтереси відображають в інтегрованому вигляді інтереси особи, суспільства та держави і якщо так, то яким має бути механізм узгодженості їхніх інтересів? чи є національні інтереси відносно постійними, чи вони мають кон'юнктурний характер? чи можливо узгодити національні інтереси різних суб'єктів міжнародних відносин? Відкритим залишається й питання щодо суб'єкта, на якого доцільно покласти відповідальність за визначення національних інтересів та їх пріоритетності (глава держави, парламент, шляхом опитування, наприклад, використовуючи референдум тощо). Тому формування національних інтересів є суперечливим і тривалим процесом, не кажучи вже про те, що ці інтереси не є механічною сумою, яка складається з інтересів окремих індивідів чи соціальних груп. У цьому разі проблема полягає в тому, що держава завжди має справу виключно із загальнонародним інтересом, а приватний інтерес громадян береться до уваги державою, якщо він може бути сприйнятий як інтерес суспільний та загальнонародний. З огляду на викладене, проблеми, пов'язані з визначенням множини національних інтересів та практичною їх реалізацією, продовжують перебувати в колі наукового дискурсу. Зокрема, науковці виокремлюють такі проблемні питання, як: складність взаємодії об'єктивних і суб'єктивних компонентів національного інтересу (будь-яким його оцінкам притаманний суб'єктивний характер) та, як правило, хронічне бажання правлячої еліти репрезентувати власні (корпоративні) інтереси або вподобання як національні інтереси.

Підходи до формування механізмів забезпечення безпеки соціальних систем. Як було показано вище, безпека є цінністю для соціальної системи. Вона має об'єктивно-суб'єктивну природу, оскільки носій цінності має об'єктивну природу, а її значущість завжди визначається людиною. Це зумовлює необхідність засто-

сування при формуванні та оцінці ефективності механізмів забезпечення безпеки соціальних систем аксіологічного підходу, який використовують при розкритті сутності природи безпеки вказаних систем. Як правило, основою формування тих чи інших соціальних механізмів є організаційно-правові засади та соціальні конструкти. Тому важливим є й застосування політико-управлінського підходу, який використовують при розкритті сутності природи безпеки цих систем. Принципово важливим є й те, що формування та оцінка ефективності механізмів забезпечення безпеки соціальних систем має передусім розглядатися у двох аспектах: онтологічному та гносеологічному. У першому випадку в основу висновків щодо побудови, функціонування та оцінки ефективності зазначених механізмів мають покладатися об'єктивні властивості та якості матерії, які існують незалежно від людської свідомості. У другому – загальноновизнані істини (закони), встановлені людьми на певному етапі розвитку науки і сформовані на цій основі їх суб'єктивні оцінки щодо цих механізмів. Тому доцільність застосування концептуального підходу, методологічною основою якого є онтологічні та гносеологічні виміри сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека», також не викликає сумніву.

Загальновідомо, що будь-який соціальний організм є системою, структуру якої утворюють окремі індивіди. Останні створюють певні способи впорядкування та організації відносин, які сприяють самозбереженню як системи загалом, так і кожного індивіда. Тому розв'язання комплексної проблеми забезпечення безпеки людини, суспільства та держави має передбачати певні уявлення про роль, місце, особливості формування та умови ефективного функціонування механізму забезпечення безпеки соціальної системи. Ці уявлення є необхідною передумовою реакції для виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізації загроз людині, суспільству та державі в різних сферах життєдіяльності.

У процесі розвитку людство створило сукупність структурних елементів формування середовища існування соціальної системи. Їх належна взаємодія сприяє самозбереженню накопичених цінностей соціального організму та його прогресивному розвитку. Ці елементи можна розподілити за певними групами як от: елементи культури (мова, релігія, мораль, мистецтво, наука тощо); елементи соціалізації (громадські організації, соціальна ієрархія, право

тощо); політичні елементи (політичні інститути держави, збройні сили, правоохоронні органи тощо); елементи економіки (ринок, фінанси, банки, різні види виробництва тощо). Сьогодні цим елементам належить визначальна роль у забезпечення цілісності сучасного суспільства, збереженні цінностей соціальної системи, особливо політичним елементам. Це зумовлено тим, що державні інститути не тільки забезпечують об'єднання всіх елементів суспільства (соціальної системи) у єдине ціле, а і продовжують охороняти індивідів, здійснюють правосуддя, забезпечують соціальний захист, удосконалення чинного законодавства та його дотримання тощо [5; 23]. Ці функції вказані інститути виконують за рахунок створення соціальних механізмів. Вони проявляються в соціальній взаємодії індивідів, соціальних груп, соціальних структур, соціальних норм, інститутів, зразків поведінки тощо. Ця взаємодія є необхідною умовою та засобом забезпечення належного функціонування соціальної системи для досягнення її головної мети – безпеки. При цьому на відміну від імпульсних дій, соціальні дії ніколи не здійснюються миттєво. У свідомості індивіда, що діє, повинна виникнути стійка мотивація до неї. Тому механізм соціальної дії включає потребу, мотивацію й саму дію. Здійснюючи соціальні дії, кожна людина має перебувати з іншими в соціальному зв'язку, результатом якого і є соціальна взаємодія. Значну роль у здійсненні соціальної взаємодії відіграють очікування поведінки (реакції) з боку іншого індивіда, соціальної групи чи суспільства загалом. Якщо підтверджуються загальнозначущі очікування, виникають нові, пов'язані з подальшим виконанням зспільних завдань. Зрештою, з'являється певний набір стійких соціальних очікувань, що надають взаємодії впорядкованого та передбачуваного характеру. У цьому першорядну роль відіграють соціальні норми, у тому числі закріплені нормами права [23]. Вони визначають стандарти діяльності і правила поведінки елементів соціальної системи. Починаючи від члена соціальної групи до суспільства й органів державної влади включно, виконання норм очікується та підтримується за допомогою відповідних санкцій із боку як держави, так і суспільства. Тому соціальні норми впорядковують і регулюють соціальні взаємодії, тобто дії, які спрямовані на іншу людину й викликають зворотну реакцію.

Соціальна практика показує, що суспільству необхідно закріплювати системою правил, норм, стандартів поведінки в певних

відносинах деякі типи соціальних відносин, вступаючи в які, люди задовольняють фундаментальні потреби. Наприклад, потреба виховувати й соціалізувати підростаюче покоління вимагає закріплення сімейних відносин, а потреба в безпеці – визначити та закріпити обов'язки громадян щодо захисту держави. Тому формуються соціальні інститути, які підтримують спільну, скооперовану діяльність людей, визначають стійкі зразки поведінки. Беручи участь у певних відносинах і представляючи певний соціальний інститут, люди для отримання переваг виконують узгоджені спільні дії, об'єднуються в соціальні групи, які можна визначити як сукупність індивідів, що певним чином взаємодіють на основі очікувань кожного члена групи. Таким чином, соціальна взаємодія людей є основою різних соціальних об'єднань і самого суспільства, яке є складною системою соціальних зв'язків і взаємодій, що встановилися між людьми, сукупністю різноманітних форм їхньої спільної діяльності, а відтак важливим є розуміння функцій соціальних механізмів у контексті забезпечення безпеки соціальних систем.

Як правило, під соціальними механізмами розуміють специфічні соціальні системи, які породжують соціальні зміни в різних сферах життєдіяльності людини й суспільства в контексті мотиваційних, нормативно-ціннісних та інших чинників, які й зумовлюють діяльність соціальних суб'єктів та їх взаємодію з приводу регулювання соціальних процесів. При цьому загальними рисами цих механізмів є те, що: регулювання соціальних процесів відбувається відповідно до суспільних потреб (заборона, прискорення тощо); їхніми суб'єктами є соціальні групи, які можуть бути репрезентовані соціальними інститутами, організаціями, представниками цих груп; їхня діяльність ґрунтується на соціальних інститутах, які виступають як стала нормативна база, що визначає й підтримує необхідні форми соціальної поведінки; за змістом вони складаються з матеріальних і духовних цінностей; вони є системними утвореннями, на що вказує характер внутрішніх зв'язків між елементами механізму та функціональних зв'язків соціального механізму із зовнішнім соціальним середовищем. Зрештою, розвиток суспільства як соціальної системи, відбувається завдяки тому, що зміна тієї чи іншої підсистеми соціального організму зумовлює зміну його багатьох підсистем, а інколи й усіх підсистем. Це робить соціальний організм високоорганізованою системою

зі зворотними зв'язками, здатною до саморозвитку та самовдосконалення. При цьому найважливішими елементами, взаємодія яких певною мірою і створює соціальний організм, є соціальні механізми [21]:

- соціальної активності особи та суспільства, в основу функціонування та розвитку якого покладена така схема: соціальні цінності – ціннісні орієнтації – потреби – інтереси (усвідомлені потреби) – мотиви (спонукання до діяльності) – орієнтація й установка на відповідну діяльність – цілі, яких належить досягти внаслідок цієї діяльності – рішення розпочати діяльність – дії, тобто діяльність, спрямована на задоволення потреб (йдеться про мотиваційні виміри соціальних процесів і явищ життєдіяльності особи та суспільства);

- соціальної диференціації суспільства на соціальні групи та їх інтеграції в складні комплекси соціальних зв'язків, в основу якого покладена схема, майже аналогічна наведеній вище (цей механізм фактично є структурним виміром соціальних процесів і явищ);

- соціальної організації суспільства, а саме диференціації його життєдіяльності на певні соціальні інститути та інтеграції цих інститутів у складні сукупності інституціональних соціальних зв'язків (в його основу покладена схема, притаманна механізму соціальної активності, а принципова відмінність між ними полягає в тому, що він пов'язаний з організаційними вимірами життєдіяльності особи й суспільства);

- соціального управління суспільством, якому притаманні управлінські параметри вимірювання відповідних соціальних явищ і процесів (цей механізм тісно пов'язаний із механізмами соціальної організації та соціальної активності, оскільки в ньому роль ключової ланки відіграє державно-управлінське рішення).

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що в змінах та функціонуванні соціальних механізмів провідну роль відіграють цінності, ціннісні орієнтації та інтереси (від індивіда до суспільства загалом), а відтак будь-яка їх зміна не може не викликати зміни у функціонуванні й розвитку механізмів і, таким чином, в організації управління суспільними процесами. Тому важливими є дослідження тенденцій формування соціальних механізмів у, так би мовити, «ціннісному вимірі». Їх результати мають слугувати орієнтирами для розробки безпекової складової публічної

політики та бути основою побудови механізму її реалізації. Цей механізм можна розглядати як вид соціального механізму, що має певну специфіку, яка визначається метою щодо забезпечення безпеки соціальної системи. У цілому ж механізм забезпечення безпеки соціальної системи – це сукупність державних інститутів, структур громадянського суспільства, соціальних груп, в основу взаємодії яких покладені нормативні важелі та стимули, засоби, способи для визначення, залучення, організації та використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів із метою виконання завдань забезпечення безпеки. У цьому механізмі проявляються загальні риси соціального механізму, зокрема, у специфічній функціональній ролі соціального механізму в суспільстві, а саме: регулювання соціальних процесів відповідно до суспільних потреб у безпеці (передусім створення належних умов для підтримки бажаного рівня захищеності від небезпек щодо цілісності суспільного організму та його прогресивного розвитку). Суб'єктами в цьому механізмі є соціальні групи, які залежно від типу механізму (політичного, економічного, воєнного тощо) створюють специфічні системи взаємодії на основі обміну результатами своєї діяльності. Цей механізм ґрунтується на соціальних інститутах, які виступають як нормативна база, що визначає й підтримує необхідні форми соціальної поведінки. Визначають цей механізм національні цінності, явища суспільного буття й суспільної свідомості, а об'єктами безпеки є національні цінності, інтереси особи, суспільства, держави.

Висновки.

1. Соціальне явище є небезпекою для соціальної системи, якщо має місце заперечення природної визначеності її буття. Воно має об'єктивно-суб'єктивну природу, є невід'ємною властивістю буття системи, що зумовлено єдністю сталості і змінності, спрямованістю і формами розвитку згідно закону «заперечення-заперечення». Тому сутність явища, яке позначають концептом «безпека» має розкриватися в контексті змісту концепту «небезпека», тобто небезпека й безпека – два явища, що перебувають у взаємодії й характеризують умови буття об'єктів природи.

2. Безпеку соціальної системи можна розуміти як опосередковане відсутністю небезпеки заперечення природної визначеності її буття, тому природа небезпеки зумовлює можливу неадекватну оцінку власної безпеки суб'єктом, коли він починає діяти з огляду

на власні уявлення про небезпеку. Ситуація може оцінюватися як небезпечна, коли такою вона визнається щодо фактора, що заперечує природну визначеність буття суб'єкта і, навпаки – як безпечна, якщо цей фактор ігнорується. Це зумовлює необхідність розгляду концептів «небезпека» та «безпека» як наукових категорій, які відображають універсальні властивості та закономірності розвитку соціальних систем, як елементів об'єктів реального світу.

3. Зміст, який характеризує об'єктивні властивості, складові та ознаки і форма, як сукупність зв'язків структури змісту соціальних явищ, які позначають концептом «безпека», пов'язується з наявністю умов буття соціальних систем, тому вони є фундаментальною характеристикою їх розвитку, яка акумулює наслідки багатогранної діяльності цих систем. Причини й динаміка розвитку цього соціального явища можуть бути розкриті категоріями буття: якість, кількість та структура. При цьому сучасні трансформації в різних сферах суспільного життя спонукають до подальшого з'ясування сутності природи безпеки соціальних систем та механізмів її забезпечення в контексті єдності онтологічного, гносеологічного, політологічного, правового, ціннісного та етичного аспектів, що суттєво ускладнює пошук адекватних рішень щодо забезпечення безпеки цих систем.

4. Сьогодні безпека розглядається як інтегральна характеристика соціальної системи, а досягнення її бажаного рівня визначає мету функціонування та розвитку системи, передумови і спосіб її існування. При цьому феномен «безпека» часто інтерпретується й безпосередньо пов'язується із суб'єктивними оцінками характеру й масштабів небезпек накопиченим цінностям суспільства, а досягнутий рівень безпеки залежить від спроможності соціальної системи знижувати інтегральний рівень небезпек системі, який зумовлений певними факторами. Серед них важливими є відсутність у провладній еліті та соціальних груп уявлень щодо сутності феномену «безпека» та факторів, які справляють вплив на безпеку соціальних систем, а також національної злагоди щодо основних напрямів суспільно-політичних та соціально-економічних реформ.

5. Результати аналізу зовнішніх умов буття соціальної системи, чинників, які визначають особливості та динаміку взаємовідносин її елементів та оцінки чуттєво-емоційного сприйняття людиною небезпек системі доцільно розглядати як характе-

Список використаних джерел

1. Бауман З., Донскіс Л. Плинне зло. Життя без альтернатив. Київ : Вид-во : Дух і Літера. 2017. 216 с.
2. Вебер М. Протестантська етика й дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Вид-во : Наш Формат, 2018. 216 с.
3. Гегель Г. Основи філософії права, або природне право й державознавство : пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ : Юніверс, 2000. 329 с.
4. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
5. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ», 2019. 416 с.
6. Дроботов С. А. Політичний вимір національної безпеки України. *Конституційне право; муніципальне право*. Вип. 2. 2020. URL: <http://www.pvppp.in.ua/vip/2020/2/8.pdf> DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.6>
7. Кант І. Критика чистого розуму ; пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
8. Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України : аналіт. доп. / Бобро Д. Г., Іванюта С. П., Кондратов С. І., Суходоля О. М. / за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2019. 224 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Dopov_Suchodolya_print.pdf
9. Орел М. Г. Дуалістична єдність стійкості та безпеки держави, підходи щодо її дослідження та врахування при формуванні та функціонуванні системи публічного управління. *Наук. часопис Акад. нац. безпеки*. Київ : ПП «Ц-СІ», 2018. Вип. 3–4 (19–20). С. 46–73.
10. Орел М. Г. Концептуалізація дестабілізації суспільно-політичної системи в контексті впливу на ефективність державного управління. *Інвестиції: практика та досвід «Державне управління»*. Київ, 2017. №8. С. 56–61.
11. Орел М. Г. Підходи щодо дослідження стійкості держави в контексті виконання суб'єктами публічного управління завдань у безпековій сфері. *East European Scientific Journal*. 2018. №39 (11). Vol. 5. Р. 34–40.
12. Орел М. Г. Політична безпека як наукова категорія та мета системи державного управління у сфері політичної безпеки. *Держава та регіони: наук.-виробн. журн.* / за ред. О. В. Покатаєвої. Запоріжжя : КПУ, 2017. №2 (58). С. 11–16.
13. Орел М. Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки : монографія. Київ : «Поліграф плюс», 2019. 320 с.
14. Павлишин Л. Основні ідеї Ф. Ніцше в працях дослідників його творчості. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. №27. С. 43–47. URL: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i27.919>
15. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки (системні, політичні та економічні аспекти) : словник-довідник /

уклад. С. П. Завгородня, М. Г. Орел, Г. П. Ситник / за заг. ред. Д. В. Неліпи, Є. О. Романенка, Г. П. Ситника. Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020, 380 с.

16. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права: пер. з фр. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.

17. Симчич М. В. Категорія. Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / редкол. І. М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТН, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. Київ, 2012. Т. 12. 711 с.

18. Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами «небезпека» й «безпека», та її врахування в теорії публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2019/11.pdf DOI: <https://doi.com/10.32702/23066814.2019.16.61>

19. Ситник Г. П. Про один із підходів щодо концептуалізації соціального явища, яке визначають поняття «національна безпека й теорії публічного управління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені Вернадського (серія: Державне управління)*. 2019. Т. 30 (69). № 5. С. 17–22. URL: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.5/04> http://www.pubadm.vernadskijournals.in.ua/journals/2019/5_2019/6.pdf

20. Ситник Г. П. Сутність кризових ситуацій соціального характеру в контексті національної безпеки: філософсько-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1479>. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.8.2>

21. Ситник Г. П., Орел М. Г. Публічне управління у сфері національної безпеки : підручник. Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020, 360 с.

22. Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади (ч. 2). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezpeky-svitoglyadno-ponyatijni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyina-2/>

23. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Влащенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомірова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

24. Тлумачний словник – мінімум української мови / уклад. Л. О. Ващенко, О. М. Єфімов. 2-ге вид. Київ : Довіра, 2000. 546 с.

25. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту ; пер. з нім. та післямова В. Кебуладзе. Київ : Вид-во Фолио, 2018. 540 с.

26. Foucault M. Surveiller et punir: Naissance de la prison. Paris: Gallimard, 1975. 328 с.

27. Hobbes T. Leviathan: The Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil Paperback. *CreateSpace Independent Publishing Platform* (June 21, 2015). 2015. 636 p. (English)

28. Jaeger W. Studien zur entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles. Weidmann. 1912.

29. Jean Baudrillard. Symbolic Exchange and Death (Theory, Culture & Society). Publisher : Sage Publications. 1993. 254 p.

30. Locke J. John Locke: Writings on Religion 1st Edition. Publisher : Clarendon Press ; 1st edition. 2002. 348 p.

31. Sytnyk H. P., Zubchuk O. A., Orel, M. H. Conceptual Understanding of the Peculiarities of Managing Innovation-Driven Development of the state in the Current Conditions. *Sci. in nov.* 2022. № 18 (2). P. 3–15. (Scopus and Web of Science). URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57716290300>

32. Wolfers A. A Discord and Collaboration. *Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr.* Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1962. p.150.

33. Zahorulko A. National Security Strategy of Ukraine: Conceptual Principles and Efficiency HKJU-CCPA (Croatian and Comparative Public Administration). 2020. № 20 (4). C. 677–698. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/362733>; URL: <http://dse.org.ua/arhive/11/6.pdf>

34. Zygmunt Bauman *Liquid Modernity* 1st Edition. Publisher : Polity. 1st edition. 2000. 240 p.

References

1. Bauman, Z., Donskis, L. (2017) *Plynnе zlo. Zhyttia bez alternatyv* [Flowing evil. Life without alternatives], Kyiv: Dukh i Litera (in Ukrainian).

2. Veber, M. (2018), *Protestanska etyka i dukh kapitalizmu* [Protestant ethics and the spirit of capitalism], Translated from German by O. Pohorilyi. Kyiv: Nash Format (in Ukrainian).

3. Hehel, H. (2000), *Osnovy filosofii prava, abo pryrodne pravo i derzhavoznavstvo* [Fundamentals of legal philosophy, or natural law and political science]. Translated from German by R. Osadchuk, M. Kushnir, Kyiv : Yunivers (in Ukrainian).

4. Horbulin, V. P., Kachynskyi, A. B. (2010), *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky* [Strategic planning: solving national security problems], Kyiv: NISD (in Ukrainian).

5. Hryshchuk, O. V. (2019), *Filosofia konstyutsiinykh tsinnosti* [Philosophy of constitutional values], Kyiv : «Kompaniia VAITE» (in Ukrainian).

6. Drobotov, S. A. (2020), *Politychnyi vymir natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [The political dimension of Ukraine's national security]. Constitutional right; municipal law. 2. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.6>.

7. Kant, I. (2000), *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of pure reason], Translated from German by I. Burkovskyi, Kyiv : Yunivers (in Ukrainian).

8. Bobro, D. H., Ivaniuta, S. P., Kondratov, S. I., Sukhodolia, O. M. (2019), *Orhanizatsiini ta pravovi aspekty zabezpechennia bezpeky i stiikosti krytychnoi infrastruktury Ukrainy* [Organizational and legal aspects of ensuring the safety and stability of critical infrastructure of Ukraine], Kyiv : NISD (in Ukrainian).

9. Orel, M. H. (2018), *Dualistychna yednist stiikosti ta bezpeky derzhavy, pidkhody shchodo yii doslidzhennia ta vrakhuvannia pry formuvanni ta funktsionuvanni systemy publicznego upravlinnia* [The dualistic unity of stability and security of the state, approaches to its research and consideration

Vernadsky Tavri National University (series: Public Administration), vol. 30 (69), no. 5, pp. 17–22, DOI: <https://doi.org/10.32838/2663–6468/2019.5/04>.

20. Sytnyk, H. P. (2019), *Sutnist kryzovykh sytuatsii sotsialnoho kharakteru u konteksti natsionalnoi bezpeky: filosofsko-upravlinskyi aspect* [The essence of crisis situations of a social nature in the context of national security: a philosophical and managerial aspect], *Public administration: improvement and development*, no 8, DOI: <https://doi.org/10.32702/2307–2156–2019.8.2>.

21. Sytnyk, H. P., Orel, M. H. (2020), *Publichne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky* [Public administration in the field of national security: a textbook]. Kyiv : Kravchenko Ya.O. (in Ukrainian).

22. Sosnin, O. *Rozuminnia sutnosti natsionalnoi bezpeky: svitohliadno-poniatiini y naukovo-teoretychni zasady (chastyna 2)* [Understanding the essence of national security: worldview-conceptual and scientific-theoretical foundations (part 2)], Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezpeky-svitoglyadno-ponyatijni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyna-2>

23. Bilozorov, Ye. V., Vlasenko, V. P., Horova, O. B., Zavalnyi, A. M., Zaiats, N. V. (2017), *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of the state and law], Kyiv : NAVS (in Ukrainian).

24. Vashchenko, L. (2000), *Tlumachnyi slovnyk – minimum ukrainskoi movy* [Explanatory dictionary – a minimum of the Ukrainian language], (2nd ed.), Kyiv: Dovira (in Ukrainian).

25. Shiuts, A., Lukman, T. (2018), *Struktury zhyttiesvitu* [Structures of the life world]. Translated from German by V.Kebuladze, Kyiv: Folyo (in Ukrainian).

26. Foucault, M. (1975), *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. Paris : Gallimard (in English).

27. Hobbes, T. (2015), *Leviathan: The Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* Paperback. CreateSpace Independent Publishing Platform (June 21, 2015), 636 p. (in English).

28. Jaeger, W. (1912), *Studien zur entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*. Weidmann. (in English).

29. Baudrillard, J. (1993), *Symbolic Exchange and Death (Theory, Culture & Society)*, Publisher :Sage Publications (in English).

30. Locke, Dzh. (2002), *Writings on Religion*. Publisher: Clarendon Press; (1st ed). (in English).

31. Sytnyk, H. P., Zubchuk, O. A. and Orel, M. H. (2022), *Conceptual Understanding of the Peculiarities of Managing Innovation-Driven Development of the state in the Current Conditions*. *Sci. innov.*, 18 (2), pp. 3–15. (Scopus and Web of Science). Retrieved from: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57716290300>

32. Wolfers, A. A (1962), *Discord and Collaboration. Essay of International Politics*. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press.

33. Zahorulko, A. (2020), *National Security Strategy of Ukraine: Conceptual Principles and Efficiency* HKJU-CCPA. *Croatian and Comparative Public Administration*, no. 20 (4), pp. 677–698, Retrieved from: <https://hrcak.srce.hr/file/362733>

34. Bauman, Z. (2000), *Liquid Modernity*. Publisher: Polity (1st ed) (in English).

